

فصلنامه

تاریخ و باستان‌شناسی مازندران

سال نخست، شماره یکم، بهار ۱۳۹۹

فصلنامه
مازندران
تاریخ و باستان‌شناسی

سال نخست - شماره یکم - بهار ۱۳۹۹

مدیرمسئول: مهدی عابدینی عراقی
سردبیر: سیدرحیم موسوی ساروی
اعضای شورای سردبیری:

دکتر علی رستم نژاد، دکتر علی اکبر عنایتی، دکتر زمانه حسن نژاد، دکتر یوسف الهی، دکتر شهرام قلیپور گودرزی، دکتر جواد لطفی نوذری،
دکتر عبدالرضا مهاجری نژاد، دکتر سامان سورتیچی

امور حقوقی: دکتر کاوه موسوی
صفحه‌آرایی و طرح جلد: سیدروح الله شجاعی کیاسری
خط عنوان فصلنامه: استاد پیام غضنفری

اعضای شورای علمی:

دکتر حمید خطیب شهیدی (هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس)
دکتر حسن فاضلی نشلی (استاد دانشگاه تهران)
دکتر محمد مرتضایی (دانشیار پژوهشگاه میراث فرهنگی)
دکتر مهرداد ملک‌زاده (استادیار پژوهشگاه میراث فرهنگی)
دکتر خداداد رضاخانی (پژوهشگر و مدرس تاریخ ایران دانشگاه پرینستون آمریکا)
دکتر سینا فروزش (استادیار دانشگاه علوم و تحقیقات تهران)
دکتر علی کالیپاد (استادیار دانشگاه تهران)
دکتر محمد اسماعیلی جلودار (استادیار دانشگاه تهران)
دکتر روبرتو دان (پژوهشگر و مدرس دانشگاه توشا ویترو و سازمان تحقیقات فرهنگی مدیترانه و آسیا «ایزمئو» ایتالیا)
دکتر عابد تقوی (استادیار دانشگاه مازندران)
دکتر رضا شجری (استادیار دانشگاه مازندران)
دکتر حسن شجاعی (استادیار دانشگاه مازندران)
دکتر علی اصغر کلانتر (استادیار دانشگاه مازندران)
دکتر سامان حیدری گوران (پژوهشگر ارشد پژوهشگاه موزه نئاندرتال مِتَمَن آلمان)
دکتر الهام قصیدیان (پژوهشگر ارشد پژوهشگاه موزه نئاندرتال مِتَمَن آلمان)
دکتر فرزاد مافی (استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر)
دکتر میرموسی انیران (هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان)
دکتر علی اکبر وحدتی (پژوهشگر باستان‌شناسی میراث فرهنگی خراسان شمالی)

*** مقاله‌های این فصلنامه لزوماً بیان‌کننده آرا و عقاید فصلنامه نیست و تنها پژوهش‌های محققان محترم را در بر دارد.

روی جلد: سگک کمر بند مفرغی بدست آمده از گورستان لفورک سوادکوه.

پشت جلد: نقشمایه خورشید با تکنیک نقاشی بر روی چوب. امام‌زاده یک‌تن کوننده

نشانه: یکی از نقشمایه‌های برج رسکت

** قیمت: ۵۰۰۰۰۰ ریال

شیوه‌نامه نگارش و تدوین مقالات «فصلنامه تاریخ و باستان‌شناسی مازندران»

- مقالات ارسالی می‌بایست حاصل پژوهش‌های علمی نویسنده یا نویسندگان محترم در حوزه تاریخ و باستان‌شناسی مازندران باشد و پیش از این به چاپ نرسیده باشد.
- گستره مازندران شامل حوزه جغرافیای فرهنگی و تاریخی مازندران کهن می‌باشد.
- فصلنامه از پذیرش مقالات با رویکردهای: مروری، توصیفی و گزارشی معذور است.
- عنوان مقاله می‌بایست گویا و بیان‌کننده محتوا و ماهیت علمی - پژوهشی مقاله بوده و شامل بخش‌های زیر باشد:
- چکیده فارسی (حداکثر ۲۵ کلمه)، واژگان کلیدی، مقدمه، متن مقاله، نتیجه‌گیری، کتابنامه (فهرست منابع و مأخذ)، منابع تصاویر و چکیده انگلیسی.
- حداکثر تعداد کلمات هر مقاله می‌بایست ۷۰۰۰ کلمه باشد.
- ارجاعات مقاله باید با روش درون‌متنی و به صورت زیر آورده شود:
- (نام خانوادگی، سال انتشار: صفحه)؛ مثال: (ملک شه‌میرزادی، ۱۳۸۳: ۳۸) در صورت استفاده از منابع چند جلدی: (نام خانوادگی، سال انتشار: شماره جلد/شماره صفحه)؛ مثال: (ستوده، ۱۳۶۶: ۴/۵۸۳).
- ارجاعات توضیحی همانند شرح واژگان و برابر انگلیسی کلمات و یا آوانگاری آن، در پانویس آورده شود.
- کتاب‌نامه (فهرست منابع و مأخذ) هر مقاله به ترتیب حروف الفبا و به روش زیر نوشته شود:
- نام خانوادگی، نام. (سال انتشار). نام کتاب. نام مترجم و یا مصحح. شماره جلد. (در صورت چند جلدی بودن) شماره چاپ. محل انتشار: نام ناشر
- در صورت بهره‌گیری از مقالات نشریات و فصلنامه‌های معتبر و پژوهشی، به روش زیر نوشته شود:
- نام خانوادگی، نام. (سال انتشار). «نام مقاله». نام مترجم و یا نام مصحح. نام نشریه. سال چندم انتشار. شماره نشریه. صفحات مقاله. محل انتشار.
- در صورت استفاده از منابع دیگر زبان‌ها هر بخش جداگانه تدوین شود همانند:
- (الف منابع فارسی؛ ب) منابع عربی؛ ج) منابع انگلیسی و...
- ترجمه مقالات علمی-پژوهشی از محققان ایرانی و خارجی برجسته که پیش از این در نشریات معتبر بین‌المللی منتشر شده است، به شرط عدم انتشار در نشریات داخل کشور پذیرفته می‌شود. مترجمان محترم لازم است اصل مقاله و مجوز نویسنده یا نویسندگان مقاله را به همراه ترجمه برای فصلنامه ارسال نمایند.

سخن مدیرمسئول

گسترده‌گی و غنای فرهنگ و تمدن ایران زمین و خطه کهن مازندران با همان مرزهای تاریخی - فرهنگی و پیشینه شگفت انگیزش برکسی پوشیده نیست. بی تردید گام نهادن در وادی تحقیق و پژوهش‌های باستان‌شناسی و تاریخ در مازندران، دارالمرز ایران، کاری است دشوار و راهی است بی نهایت پریچ و خم. پژوهش‌گران، در راه شناخت و شناساندن حوزه فرهنگی - تاریخی این ناحیه، با رنج‌های بی‌شمار و تلاش‌های فراوان به دنیای پر رمز و راز ادوار پیشین سرزمینی وارد می‌شوند که هاله‌ای از افسانه‌ها و حکایت‌های کهن آن را فرا گرفته است. از دیگر سو همواره نگران هجوم سهمگین تخریب و نابودی آثار و اشیاء تاریخی، نابودی خرده فرهنگ‌ها، سنت‌ها و آیین‌های کهن، سطحی‌نگری و بهره‌گیری عوامانه از داده‌های تاریخ و باستان‌شناسی، فعالیت اندیشمندان نمایان دروغین نیز باید باشند و به خون دل مسیر را دست در دست هم پیش ببرند.

خلاصه آن‌که در این دریای ژرف، آثار و نوشته‌های اینان که با سخت‌کوشی و تنگناهای گوناگون فراهم آمده است، چراغ راه حقیقت‌جویان و دانش‌دوستان می‌شود.

برای گروه کوچک ما که این راه را با عشق آغاز کرده‌ایم، همین کافی است تا لبخند رضایت بنشیند بر جان تشنگان دانش و حقیقت و ما احساس کنیم که ادای دینی کرده‌ایم به این شمایل زیبایی، مازندران بزرگ.

این فصل نامه گام کوچکی است در راه نیل به این نکته مهم و اساسی که تحقیق، پایه توسعه علمی است و مقدمه‌ای برای رسیدن به جایگاه والاتر دانش و علم در خطه زرین ما.

مهدی عابدینی عراقی

فهرست مطالب

- ≡ سخن مدیرمسئول / مهدی عابدینی عراقی / ۳
- ≡ بازخوانی دو روایت از ناصرالاسلام ساروی درباره امام‌زاده ابراهیم آمل و مشهدسر و سیدعمادالدین هزارجریبی / یوسف الهی / ۹-۴
- ≡ بسامد نقش مایه‌های نمادین و هندسی و شیوه‌های اجرایی آن در تزیینات وابسته به معماری مازندران در دوره قاجار / زهره ایزدی‌راد / ۲۵-۱۰
- ≡ بررسی تحولات طبقاتی مازندران در دوره پهلوی دوم / زمانه حسن نژاد / ۳۵-۲۶
- ≡ تأثیر نقاشی مکتب اصفهان بر نقوش انسانی کاشی‌های کاخ جهان‌نمای فرح‌آباد / حکیمه رازقی منصور - باقر صلح‌جو / ۴۵-۳۶
- ≡ بررسی تحولات مناصب محلی مازندران (والی، وکیل و وزیر) در عصر صفویه / علی رستم‌نژاد نشلی / ۵۳-۴۶
- ≡ یادداشت‌هایی در باب آرشیه‌های پهلوی: در جستجوی *Haspān-raz / هسپین رز / ۵۹-۵۴
- ≡ جغرافیای آرشیو تبرستان / خداداد رضاخانی - ترجمه جواد لطفی نوذری / ۵۹-۵۴
- ≡ نشانه‌ای از هنر سکایی در سوادکوه / مهدی عابدینی عراقی - عبدالرضا مهاجری نژاد / ۷۱-۶۰
- ≡ نگاهی به پیشینه مدارس قدیمی و مکتب‌خانه‌های مازندران در عصر قاجار / علی اکبر عنایتی / ۸۳-۷۲
- ≡ تحلیل یافته‌های باستان‌شناختی محوطه معصومی آسیابسر / سراله قاسمی گرجی - علی کرمی گرجی - هادی میلادی - حکیمه رازقی منصور / ۹۳-۸۴
- ≡ فرجام تقاضای تأسیس مدرسه عالی تجارت در بارفروش / شهرام قلی پور گودرزی / ۱۰۱-۹۴
- ≡ معرفی و بررسی ساختار و کارکرد معماری غار - قلعه کیجا کرچال / محمدکشاورز دیوکلایی - روبرتو دان / ۱۱۱-۱۰۲
- ≡ عصر آهن شمال هیرکان / الیویه لوکنت - ترجمه علی اکبر وحدتی / ۱۱۹-۱۱۲
- ≡ درآمدی بر تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری ابن اسفندیار در کتاب تاریخ طبرستان / سیدرحیم موسوی ساروی / ۱۲۹-۱۲۰

فرجام تقاضای تأسیس مدرسه عالی تجارت در بافروش

شهرام قلی‌پور گودرزی^۱

چکیده

از سیاست‌های اقتصادی نوگرایانه عصر پهلوی اول رونق تجارت بود. به همین دلیل در اواخر ۱۳۰۴ش مدرسه عالی تجارت با هدف تربیت افرادی متخصص در زمینه تجارت در تهران تأسیس شد. از آن جایی که بافروش مهم‌ترین شهر تجاری مازندران بود، در سال ۱۳۰۷ش رئیس معارف و چند تن از تجار این شهر، از وزارت معارف، تأسیس شعبه مدرسه عالی تجارت در بافروش را درخواست کردند. هدف اساسی این مقاله بررسی شاخص‌های تجاری بافروش و نقش آن در تقاضای تأسیس مدرسه عالی تجارت بود پاسخ به این پرسش‌ها که ضرورت تأسیس مدرسه عالی تجارت از نظرگاه متقاضیان چه بود؟ تقاضای تأسیس مدرسه به چه سرانجامی رسید؟ مقاله حاضر با روش توصیفی، تحلیلی و بهره‌گیری از اسناد موجود در سازمان اسناد ملی ایران به پرسش‌های مطرح شده پرداخت. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که تقاضای تأسیس مدرسه عالی تجارت بافروش در راستای توسعه علمی و رونق تجاری و متأثر از سیاست‌های دولت مرکزی بوده است. علیرغم اهمیت تأسیس مدرسه، وزارت معارف با تأسیس مدرسه در بافروش موافقت نکرد.

واژگان کلیدی: وزارت معارف، تجارت، مدرسه عالی تجارت، بافروش.

تحقیق تاکنون هیچ پژوهشی صورت نگرفته است و پیشینه‌ای در دست نیست؛ بنابراین نگارنده با دستیابی به اسناد مرتبط با تأسیس مدرسه عالی تجارت در شهر بارفروش، با توجه به اهمیت این موضوع و ضرورت آن در واکاوی و بازخوانی رخدادهای مبتنی بر اسناد تاریخی در زمینه جریان آموزش نوین در مازندران، به بازخوانی و شرح این اسناد ارزشمند پرداخته است.

اهمیت تجاری شهر بارفروش

بارفروش یکی از شهرهای مهم شمال کشور در زمینه تجاری بود. به دلیل رونق تجارت و عبور و مرور بازرگانان در این شهر، آن را بارفروش می خواندند. در زمان صفویه، «بارفروش ده» مقامی بنام «بنه دار» داشته است که گویا به معنای رئیس بازرگانان و انبارها بوده است.

در زمان مظفرالدین شاه (حک ۱۳۱۳-۱۳۲۴ ه. ق.) روابط تجاری بارفروش با روسیه توسعه بسیار یافت. آمد و رفت تجار موجب رونق بازار و افزایش درآمد این شهر گردید. مردم از راه بنادر جنوبی دریای مازندران به روسیه می رفتند و از طریق باکو و حاجی ترخان (هشترخان) و دیگر بنادر روسیه به تمام اروپا آمد و شد داشتند (نیایکی، ۱۳۷۹: ۱۰۰). عده‌ای از بازرگانان بارفروش همه ساله به بازار بین المللی معروف به «مکاره»، در شهری به نام «نیژنی نووگورد» (نی ژینوگراد) می رفتند و کالاهای خود را که عبارت بود از: پنبه، کنف، پرتقال، کشمش، برگه قیسی، هلو، زردآلو، بهدانه، گردو، و نظایر آن‌ها بود، به فروش می رسانیدند و در آن بازار، انواع کالاها چون: پارچه، مس آلات، سماور، صندلی، پتو، تخت خواب، وسایل منزل، چرخ خیاطی، طلا آلات، ساعت و دیگر اقلام را خریداری می کردند که بعضی از کالاها از فرانسه و آلمان به بازار روسیه آورده می شدند. رفت و آمد به روسیه و تجارت با آن کشور، در وضع اجتماعی مردم بارفروش اثرات زیادی داشت. به ویژه طبقه بازرگان، خانه‌هایی به سبک اروپا ساختند و لوازم و وسایل زندگی به سبک اروپا مانند میز و صندلی، قاشق و چنگال، سماور و ... به کار می بردند. این در حالی بود که مردم ایالات دیگر مانند: یزد و کاشان و حتی اصفهان و تهران از این نوآوری و تجدد، بی اطلاع بودند. این روابط سبب شد که همراه با وارد کردن کالا، کارخانه‌هایی از روسیه مانند پنبه پاک‌کنی، بسته بندی کنف و نظایر آن، تعدادی از مهندسان و کارکنان روسی هم به بارفروش بیایند و زبان روسی رواج پیدا کند و حتی کلمات روسی، ناخودآگاه وارد زبان

مقدمه

اقتصاد تجاری ایران در عهد قاجار سنتی، معیشتی و نابرخوردار از تشکیلات، سازماندهی و حمایت حکومت بود (شجاعی دیوکلائی، ۱۳۹۶: ۹۱). پیش از جنگ جهانی اول بیش تر روستاییان و تجار مازندران در نتیجه بازرگانی مستقیم با روسیه بهره مند شده بودند و مشهدسر (بابلسر) بندرگاه کالاها و شهر بارفروش مرکز بازرگانی مازندران بود. این وضع پس انقلاب ۱۹۱۷ م در روسیه به دلیل سیاست‌های خاص تجاری بلشویک‌ها تغییر کرد. هم چنین در سال‌های پس از جنگ جهانی اول طرح‌های اقتصادی و اجتماعی متعددی در راستای کاهش رکود اقتصادی شهرها به اجرا درآمد. حکومت پهلوی نیز جهت سازماندهی بخش‌های مختلف اقتصاد کشور دست به سیاست تمرکزگرایی اقتصادی زد.

دوره پهلوی اول تغییرات چشمگیری در وضعیت آموزش نوین کشور صورت گرفت. تحول آموزشی و احداث مدارس جدید، نخستین برنامه‌های دولت برای نوسازی کشور بود. تا پیش از ۱۳۰۵ ش، دبستان‌های معدودی در مازندران ایجاد شد و شهر بارفروش به جهت پیشینه و تعداد تأسیس مدارس جدید از پیشگامان آموزش نوین در مازندران بوده است. در ۱۳۰۵ ش شورای معارف در مراکز مهم استان‌های کشور از جمله ساری تشکیل شد و برنامه‌های وسیع‌تری برای سازماندهی و توسعه مدارس در مازندران، در زمینه گسترش و نظام مند ساختن آموزش ابتدایی به اجرا درآمد. در چنین شرایطی اهالی بارفروش در صدد تأسیس مدرسه عالی تجارت برآمدند. پژوهش حاضر به دنبال بررسی ضرورت تأسیس مدرسه عالی تجارت بارفروش با روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از اسناد موجود در سازمان اسناد ملی ایران است. این سند در زمره اسناد دیوانیات و به شماره ردیف ۲۹۳۰۰۰۰۵۶ شماره فیلم ۰۰۰۱۰۰۵۶ تاریخ ۱۳۰۷ ش است.

در این باره نخستین بار مقاله‌ای با عنوان مدرسه عالی تجارت به قلم بابک اویسی مدیرکل وزارت «فلاح و تجارت و فوائد عامه» در مجله آینده به چاپ رسید. این مقاله به ضرورت تأسیس مدرسه تجارت به تاسی از کشورهای اروپایی پرداخت: «به واسطه توسعه بی‌نهایت زیادی که حیات اقتصادی دنیا پیدا نموده این نکته بیشتر مسلم گردیده که در هر مملکت که تجار عالم و مجرب زیاده‌تر وجود دارد کار آن مملکت از همه جهت پیش تراست و آتیۀ آن درخشان‌تر» (اویسی، ۱۳۰۵: ۵۷۷). براساس بررسی‌های انجام پذیرفته و مستندات موجود، با موضوع مورد

نگاره‌ای از بازار مشهور شهر نیژنی‌نوگوراد روسیه

وجود ادارات مالیه، اوقاف، نظمیه، کارگزاری و فواید عامه در بارفروش، این شهر اهمیت به‌سزایی در امور اداری مازندران داشت (گروه مؤلفان، ۱۳۷۹: ۱۴۹-۱۹۳).

شهر بارفروش مرکز تجاری مازندران و از مراکز تجاری مهم شمال ایران در عصر قاجار بوده که ۳۱ کاروانسرا برای تجارت و ۱۳ کاروانسرا برای کاروان‌ها داشت. بازار این شهر تا پیش از انقلاب مشروطه ۴۰۶ باب دکان داشت. لردکرزن می‌نویسد: «بارفروش شهری تجاری است که فرماندار آن نیز از بازرگانان است، تمام سکنه آن را بازرگانان، پیشه‌وران و منسوبان به ایشان و محلیان مرفه تشکیل می‌دادند، بازار وسیع این شهر یک میل طول دارد. بازار بارفروش از مهم‌ترین بازارها بود» (کرزن، ۱۳۸۰: ۵۰/۱).

مدرسه عالی تجارت

در سال ۱۳۰۰ش دولت مرکزی با درخواست دکتر بهرامی^۲ مینی بر تأسیس مدرسه تجارت موافقت کرد. در همین سال درخواست تأسیس مدرسه تجارت در تبریز مطرح و در سال ۱۳۰۲ش بودجه آن تأمین گردید. بدین ترتیب زمینه توسعه مدرسه تجارت در سایر شهرهای کشور فراهم گردید.

در اواخر سال ۱۳۰۴ش علی اکبر داور، وزیر فواید عامه، برای تربیت یک عده تاجر عالم و با خبر از اوضاع اقتصادی دنیا، مدرسه‌ای به نام «مدرسه عالی تجارت» تأسیس نمود. علی اکبر داور، محمود افشار را به همکاری دعوت کرد و ریاست مدرسه تجارت را به وی سپرد. افشار مدرسه را مطابق با مدارس اروپایی پی‌ریزی کرد. این مدرسه در اوایل دارای کلاس‌های دوره دوم متوسطه بوده و یکی از ادارات تابعه وزارت فواید عامه بود و تحت سرپرستی آن وزارتخانه اداره می‌شد. مدرسه تجارت که از طرف وزارت فواید عامه تأسیس شده بود (اویسی،

مردم شود. برای رفتن به روسیه گذرنامه مرسوم نبود و بدون گذرنامه از طریق راه آهن روسیه، به کشورهای اروپا می‌رفتند تا از صاحبان صنایع، مستقیماً خرید کنند (همان).

اهدای امتیاز شیلات به لیانازوف، دایر شدن یک شعبه از بانک استقراضی روسیه و بازگشایی کنسولگری این کشور در شهر بارفروش زمینه ساز تحولاتی در نهادهای اقتصادی این شهر شد. تأسیس بانک استقراضی روس در بارفروش که ریاست آن با پسر امین‌الضرب بود (عیسوی، ۱۳۸۸: ۷۱) و نیز راه‌اندازی یک شعبه از بانک شاهنشاهی، زمینه سهولت فعالیت‌های تجاری و داد و ستد کسبه و بازاریان را در بارفروش، آمل و ساری فراهم نمود. اگرچه تا اواخر عهد قاجار، ساری حاکم‌نشین مازندران بود اما به سبب

تهران بانک استقراضی

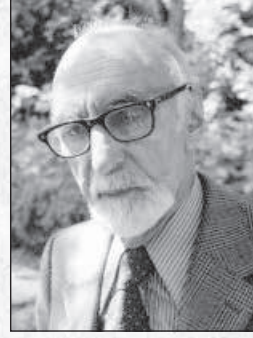
۲- دکتر حسین خان بهرامی ملقب به اعیان‌السلطنه (۱۲۵۵-۱۳۱۹ش) پزشک و سیاستمدار، نماینده مجلس شورای ملی در دوره‌های پنجم و نهم، رئیس اداره کل صحیه مملکتی، معاون فنی وزارت کشور و اداره کل احصائیه در عصر پهلوی اول بود.

سید محمد تدین

علی اکبر داور

محمود افشار

۱۳۰۵: ۵۵۷ - ۵۵۸). در خرداد ماه ۱۳۰۶ ش بر حسب پیشنهاد وزارت معارف و تصویب هیئت دولت از وزارت متبوعه خود منتزع و جزء وزارت معارف گردید (محمدی زاوله، ۱۳۹۲: ۱۰).

تولیدی مردم جنبه وارداتی پیدا کرد. محصولات داخلی این منطقه و سراسر ایران توان رقابت با کالای خارجی را از دست داد. بنابراین تولید و صادرات به تدریج سیر نزولی پیدا کرد و کالای خارجی جایگزین آن شد. صاحبان

صنایع و مشاغل بومی در این نواحی به تدریج مشاغل خود را از دست دادند و بیکار شدند و سیر تولید سنتی بومی رو به انحطاط نهاد. تجار به دلیل عدم توجه و حمایت دولت توان مالی خود را از دست دادند. از دست رفتن تولید محلی که هسته اصلی زندگی روستاییان را تشکیل می‌داد از یک طرف و افت تجارت خارجی (صادرات) از طرفی دیگر سبب گسترش فقر و بیکاری شد. این امر موجب رها شدن مزارع و مراکز تولیدی و هم‌چنین شروع مهاجرت به سمت خارج از مرزها به ویژه کشور روسیه شد (فوران، ۱۳۸۲: ۴۸).

مهمجوری می‌نویسد: «پیش از جنگ جهانی اول بیش تر روستاییان و کسبه مازندران در نتیجه بازرگانی مستقیم با روسیه ثروتمند شده بودند و مشهدسربندرگاه کالاها و بارفروش مرکز بازرگانی مازندران بود، ولی این وضع پس از انقلاب کبیر در روسیه تغییر کرد» (مهمجوری، ۱۳۴۵: ۲/۲۹۲). مناطق شمال ایران از جمله بارفروش در جنگ جهانی اول تحت اشغال نیروهای روسیه درآمد. در نتیجه تجارت میان شهرهای تجاری شمال به ویژه بارفروش با روسیه متزلزل شد. امنیت اقتصادی بر اثر وقوع جنگ و گسترش آن در شهرهای تجاری آسیب جدی دید و مبادلات بازرگانی به شدت کم شد (حسن نژاد، ۱۳۹۳).

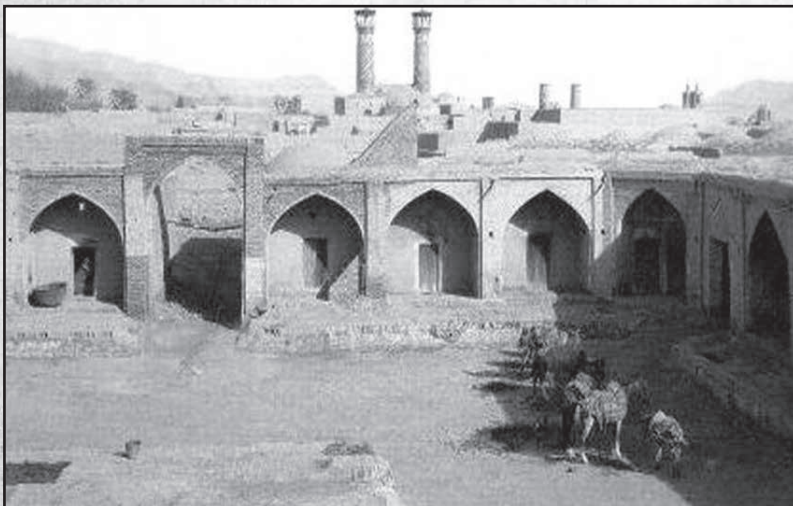
مردم مناطق شمالی کشور بارها و بارها در تلگراف‌ها و نامه‌های خود ناراضیاتی خویش را از این اوضاع اعلام نمودند. تجار بارفروش از صادرات مواد غذایی به روسیه شکایت می‌کردند. دولت شوروی در ۳ ژانویه ۱۹۲۶ م بدون اطلاع قبلی، مقررات اخذ اجازه صدور کالا به شوروی را صادر کرد و سرحدات شمالی به روی صادرات بسته شد. این امر زیان فراوانی به تجار ایرانی تحمیل کرد. خسارت وارده بر تجارت مرکبات،

برنامه مدرسه تجارت هم به تصویب شورای عالی معارف رسید و ارزش مدرسه ذکر شده نیز دوره دوم متوسطه کامل شناخته شد و شرط ورود به آن داشتن تصدیق دوره اول متوسطه بود. در روز چهارشنبه دهم آبان سال ۱۳۰۶ ش، تدین وزیر معارف به مدرسه ادب که نزدیک بازار و محل مناسبی برای مدرسه تجارت بود رفت و مدرسه را افتتاح نمود (صفی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۱۵۰). در آن زمان مدرسه تجارت دارای دو کلاس بود. این مدرسه پس از چندی به علت آن‌که فارغ‌التحصیلان مدرسه حقوق و علوم سیاسی واجد شرایط لازم جهت ورود در کارهای تجاری و وزارت فوائد عامه بودند؛ زائد تشخیص داده و منحل شد (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۰: ۴۰۵/۱).

در سال ۱۳۰۹ ش مدرسه عالی تجارت که از توابع وزارت بازرگانی (فوائد عامه سابق) بود به وزارت فرهنگ منتقل و با مدرسه عالی حقوق و علوم سیاسی ادغام شد. تا سال ۱۳۱۲ ش، تنها دو نفر از محصلان مدرسه تجارت سابق، در مدرسه عالی حقوق و علوم سیاسی ادامه تحصیل داده و مدرک گرفتند. در اسفند ماه ۱۳۱۲ ش با پیوستن مدرسه عالی تجارت به مدرسه عالی حقوق و علوم سیاسی، دانشکده حقوق به طور رسمی گشایش یافت.

برنامه درسی مدارس تجارت توسط شورای عالی وزارت معارف، تصویب و ابلاغ می‌شد. این مدارس دارای برنامه‌های مدونی بودند که یکی از این موارد ایجاد یک نمونه تجارت‌خانه بود تا دانش‌آموزان علاوه بر یادگیری مطالب در کلاس، عملاً تجارت را نیز یاد بگیرند. غیر از ایجاد تجارت‌خانه، با مشارکت دادن دانش‌آموزان یک شرکت سهامی نیز تشکیل شد که توسط دانش‌آموزان اداره می‌شد. «برای آن‌که

شاگردان این دبیرستان به امور تجارتی کاملاً آگاه شوند و دروس خود را عملاً نیز تمرین نمایند نمونه تجارت‌خانه در دبیرستان تهیه شده که شاگردان در ساعات خارج از پروگرام مشغول عملیات تجارت‌تند. به علاوه شرکت سهامی نیز از محصلین تشکیل شده است و کارهای مهم شرکت به دست دانش‌آموزان سپرده شده تا به شکل عملی نیز با امور تجاری آشنا شوند» (محمدی زاوله، ۱۳۹۲: ۹-۱۰).

کاروانسرای شاه عباسی محله بازار بابل

ضرورت تأسیس مدرسه عالی تجارت در بارفروش
در عهد قاجار دادن امتیازات به خارجی‌ها به خصوص در نوار شمالی به روس‌ها، ضربات سنگینی بر مناطق شمالی از جمله شهر تجاری بارفروش که مرکز مبادلات تجارت با روسیه بود؛ وارد نمود. از اوایل قرن ۱۳ بر اثر ورود بی‌رویه کالاهای خارجی بخش قابل توجهی از کالاهای مصرفی و

مذکور در تاریخ ۱۶ دی ماه ۱۳۰۷ ش از طریق اداره حکومت مازندران با واسطه وزارت داخله، از وزارت معارف تقاضا کردند، «نظامنامه مدرسه تجارتی» را به بارفروش ارسال کنند. علی‌رغم این که رئیس معارف بارفروش هم در جمع کمیسیون تجار حضور داشت، مشخص نیست چرا مستقیم از وزارت معارف، ارسال اساسنامه مدرسه تجارت را درخواست نکردند. اداره تعلیمات عمومی وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در پاسخ به تقاضای حکومت مازندران، برنامه و اساسنامه مدرسه تجارت - را که در نود و پنجمین جلسه رسمی شو رای عالی معارف به تصویب رسیده بود- را در تاریخ دهم بهمن ماه به مازندران ارسال کرد.

اساسنامه و برنامه مدرسه تجارت

ماده (۱) در ردیف شعبه علمی و ادبی دوره دوم متوسطه یک شعبه تجارتی نیز تأسیس می‌شود که منظور از آن تهیه تربیت [اشخاصی خواهد بود که بتوانند در تجارت داخل شوند. شرط ورود به این شعبه مانند دو شعبه دیگر داشتن شهادت‌نامه [مدرک] دوره اول متوسطه است. مدت تحصیل در این شعبه نیز سه سال خواهد بود.

ماده (۲) پراگرام این شعبه به قرار ذیل است:

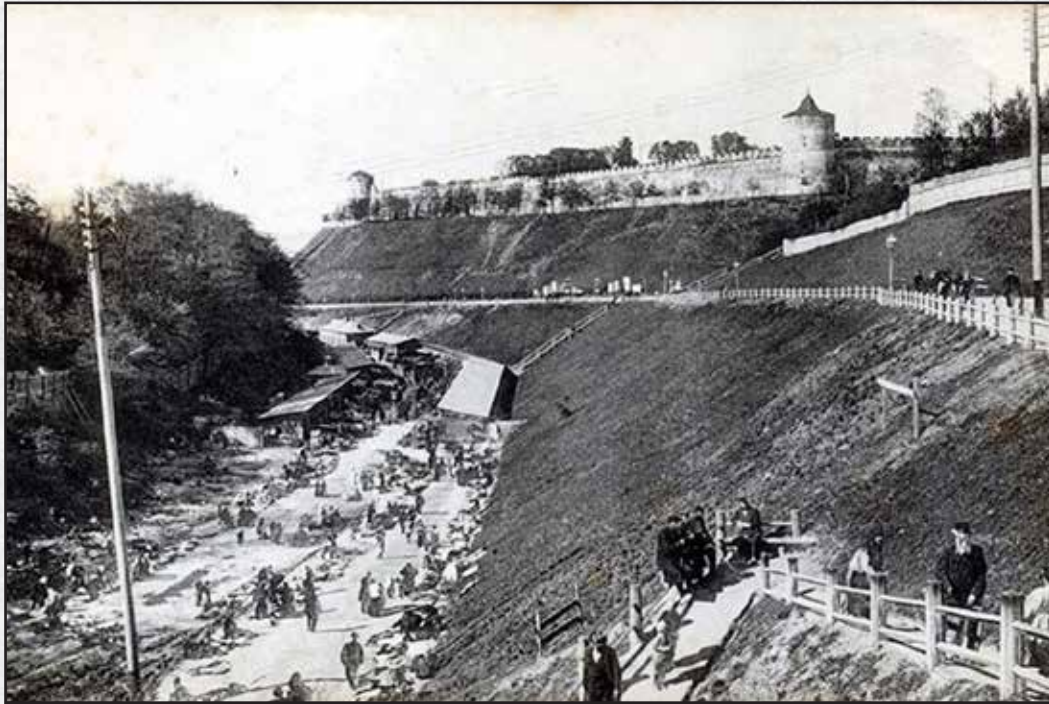
تبصره: عده ساعات فوق حداقلی است که منظور شده

سال سوم	سال دوم	سال اول	
۱	۳	۳	فارسی
۱	۲	۲	تحریرات فارسی و تجارتی
-	۲	۲	فقه
-	۲	۲	قوانین تجارت و اصول تشکیلات محاکم تجارت
-	۱	۱	حقوق تجاری
۶	۶	۶	انگلیسی
۶	۶	۶	روسی
-	۲	۲	حساب و جبر تجارتی
-	۲	۲	جغرافیای اقتصادی ایران و ممالک معظمه
۲	۲	۲	دفترداری
۱	-	-	قوانین حمل و نقل و بیمه
۱	-	-	نظامات گمرکی و پستی
۱	۱	-	اصول و نظامات شرکت‌ها
۲	۲	-	تشکیلات تجارتی
۲	-	-	عملیات تجاری به سه زبان (فارسی و انگلیسی و روسی)
۱	-	-	اصول فروش و پریاکاند
۲	۱	-	اطلاعات راجع به علم ثروت و اقتصاد تجارتی

تجار مازندران را واداشت مراتب ناخرسندی خود را از این مسأله به اطلاع مجلس برسانند. وقتی این اقدامات به نتیجه مطلوب نرسید. در بهمن ۱۳۰۵ ش «جمعیت نهضت اقتصاد بارفروش» طی تلگرافی به مجلس شورای ملی اعلام موجودیت می‌کند. در این تلگراف آمده: «عملیات خانمان سوز دولت شمالی، آخرین هستی مازندرانی را به باد فنا داده دیگر جان به لب و نفس به شماره رسیده لاعلاج جمعیتی به نام نهضت اقتصاد و هم صدائی با برادران شمالی تشکیل تا عقد قرارداد تجارتی که شرافتمندانه متضمن منافع طرفین باشد توازن واردات و صادرات، منع اشیاء تجملی، حق ترانزیت، آزادی قیمت امتعه» (نوری، ۱۳۸۹: ۳۳-۳۵، ۲۹۴-۲۹۵).

سیاست‌های نوسازی در دوره پهلوی اول، با طرح‌های اقتصادی و اجتماعی متعددی در شهرهای ایران اجرا شد. گسترش ایجاد و راه اندازی مدارس نوین در سطوح مختلف و با شیوه‌های آموزشی متمرکز در سراسر کشور از جمله این تحولات بود. برپایی مدارس عالی تجارت در شهرهایی چون تهران و تبریز نیز در جریان همین تحولات به وقوع پیوست که مهم‌ترین هدف آن تربیت نیروی انسانی ماهر در تجارت بود و ضرورت‌های زمانه و با تغییرات پیش آمده در صحنه‌های بین الملل در عرصه تجارت متناسب به نظر می‌رسید. به گمان جمعی از مردم بارفروش، گذار از فرآیند تجارت سنتی و آشنایی با فنون تجارت

نوین در یک مدرسه جدید همان گمشده‌ای بود که می‌توانست در دوره جدید نیز پیشینه موفقیت‌های تجاری آنان را تداوم ببخشد. با بهبود فضای کسب و کار و جبران خسارات ناشی از جنگ جهانی اول و قحطی بعد از آن، تجار بارفروش برای آن که از تجارت خارجی عقب نمانند در پی تأسیس مدرسه عالی تجارت در بارفروش افتادند تا در بازارهای فروش محصولات و خدمات در عرصه تجارت خارجی مؤثرتر باشند. در شهر بارفروش «کمیسیونی مرکب از رئیس معارف بارفروش و چند نفر از تجار» برای تأسیس مدرسه تجارت در شهر مذکور تشکیل شد (ساکما: ۲۹۳۰۰۰۵۶ / سند شماره ۱). رئیس معارف و تجار بارفروش به اهمیت برنامه‌ای که در پیش داشتند، کاملاً آگاه بودند. «محض این که معارف مازندران پیشرفت کار داشته و تجار بارفروش هم که اهمیت تجارتی آن معین است. درآئیه علماً و عملاً از منافع تجارت بهر مند شوند» (ساکما: ۲۹۳۰۰۰۵۶ / سند شماره ۱). این کمیسیون درصدد بود مدرسه را از منابع بخش خصوصی و بدون دریافت بودجه دولتی اداره کند. به نظر می‌رسد تجار حتی در صورت جلب همکاری دولت، اعتماد چندانی به تداوم پرداخت بودجه نداشتند: «بدون توجه مخارج به دولت دایر شود و اساسش نیز پایدار و محکم باشد» (ساکما: ۲۹۳۰۰۰۵۶ / سند شماره ۱) اعضای کمیسیون

تصویری از بازار نیریزی نوگراد روسیه

بر روی شالوده‌ای که در مرکز دائر است فعلا در مازندران محل احتیاج نیست. زیرا هنوز شاگردانی که دارای شهادت‌نامه [مدرک] دوره اول متوسطه باشند در آن صفحات وجود ندارد و بنابراین مدرسه تجارت آن‌جا در صورتی که در حدود دوره دوم متوسطه باشد داوطلب ورود پیدا نخواهد کرد» (ساکما: ۲۹۳۰۰۰۵۶ / سند شماره ۴).

وزارت معارف با طرح قانون ورودی به مدرسه تجارت متقاضیان تأسیس مدرسه و مشتاقان دانش را در بارفروش نامید کرد. البته ناگفته نماند سیستم آموزش آن روز ایران که از سال ۱۳۰۰ ش بر اساس نظام آموزشی فرانسه پایه‌گذاری شده بود، شامل یک دوره تعلیمات ابتدایی در دبستان و یک دوره تعلیمات متوسطه در دبیرستان بود که خود دوره دبیرستان به دو بخش دوره اول و دوره دوم تقسیم می‌شد. پیش از این اشاره شد که پس از تصویب طرح تأسیس مدرسه عالی تجارت از سوی مقامات وقت در سال ۱۳۰۶ ش شرط ورود به این مدارس را به پایان رساندن دوره اول متوسطه قرار داده بودند. از طرفی فراموش نکنیم که سیاست وزارت معارف در آن روزگار با توجه به کمبودهای مدارس نوین در سراسر کشور، بیشتر بر راه اندازی و حمایت از مدارس تعلیمات ابتدایی متمرکز بود و بسیار طبیعی بود تا تأسیس مدارس متوسطه در اولویت نباشد. با وجود این که مازندران در آغاز سال تحصیلی همان سال یعنی ۱۳۰۷ ش نخستین دوره متوسطه اول را در شهر بارفروش راه اندازی کرده بود، اما از تأسیس مدرسه عالی تجارت محروم شد. بی شک برپایی مدرسه تجارت با توجه به مفاد درسی آن می‌توانست تحولی بنیادی و مؤثر را در روند تجارت مازندران رقم بزند. شاید طرح این پرسش بیراه نباشد که چرا وزارت معارف در آن مقطع با نگاهی سخت‌گیرانه تذکر به عدم مجوز داد و بهتر بگوییم چرا تجار و رئیس معارف بارفروش پس از چند سال دوباره تقاضای خود را طرح نکردند؟

ماده سوم - پراگرام فارسی مطابق پراگرام فارسی شعبه علمی خواهد بود. فارسی تجارتي عبارتست از تحریرات تجارتي - انشاء تلگرافی و اسناد تجارتي - انشاء حمل و نقل - رمز تجارتي - ماشین نویسی. در فقه باب معاملات باید تدریس شود.

قانون تجارت و اصول تشکیلات محاکم تجارت حقوق تجاری - قوانین حمل و نقل و بیمه نظامات گمرکی و پستی - اصول و نظامات شرکت‌ها - علم ثروت به طور مختصر یک دوره. انگلیسی و روسی اول و دوم مطابق پراگرام فرانسه سال اول و دوم متوسطه.

در سال سوم تحریرات تجارتي - اسناد تجارتي - رمز - مکالمه - ماشین نویسی. حساب و جبر تجارتي یک دوره تمام به انضمام قواعد تجاری مربوط به اوزان و مقادیر - چرتکه - مقیاسات مختلفه ممالک و مقایسه آن‌ها با هم.

تشکیلات تجاری عبارتست از دارالانشاء - صندوق - انبار - آرشیو محاسبات.

عملیات تجاری در تالار مخصوصی تحت مراقبت معلم به طور فردی یا شرکتی صورت خواهد گرفت. دفترداری به طور بسیط و مضاعف.

این اساسنامه و پراگرام مدرسه تجارت که در نود و پنجمین جلسه شورای عالی معارف به تاریخ ۳ آبان ۱۳۰۶ به تصویب رسیده است. لازم‌الاجرا است (ساکما: ۲۹۳۰۰۰۵۶ / سند شماره ۳ و ۲)

وزارت معارف به همراه اساسنامه و برنامه مدرسه تجارتي، در برگه‌ای جداگانه، تذکر مربوط به آیین‌نامه تأسیس مدرسه تجارت را نیز ارسال کرد. گویا همین تذکر امید تجار بارفروش را برای تأسیس مدرسه تجارت، به یأس مبدل گردانید: «ضمناً متذکر می‌شود در تأسیس مدرسه تجارت

چراکه دانش آموزان نخستین دوره اول متوسطه در بارفروش پس از سه سال فارغ التحصیل شده و شرط ورود به مدرسه تجارت را کسب کرده بودند.

نتیجه‌گیری

بحران‌های اقتصادی بعد از جنگ جهانی اول موجب کاهش درآمدهای صادراتی شهرهای تجاری ایران شد. در این زمان مناطق شمال ایران از جمله بارفروش تحت اشغال نیروهای روسیه درآمد؛ در نتیجه تجارت میان شهرهای تجاری شمال به‌ویژه بارفروش با روسیه متزلزل شد. امنیت اقتصادی بر اثر وقوع جنگ و گسترش آن در شهرهای تجاری آسیب جدی دید و مبادلات بازرگانی به شدت کم شد. حکومت پهلوی برای برون‌رفت از آن بحران‌ها اقدام به سازماندهی

ساختار اقتصاد تجاری ایران نمود. بنابراین با توجه به سابقه تجاری و پیشگامی آموزش نوین بارفروش در مازندران، انتظار می‌رفت تا اهالی این شهر با اتخاذ سیاست‌های هماهنگ و متوازن با توجه به قابلیت‌های بومی به رونق اقتصادی و تجاری بارفروش کمک کنند. از جمله طرح‌های مدنظر اهالی، تقاضای تأسیس مدرسه عالی تجارت در بارفروش بود. این تقاضا در راستای رونق تجاری و متأثر از سیاست‌های دولت و عملکرد سازمان‌های اقتصادی و اجتماعی بوده است. وزارت معارف با ساخت مدرسه عالی تجارت در بارفروش به علت نداشتن فارغ التحصیل دوره اول متوسطه در بارفروش مخالفت کرد. تحقق این تقاضا می‌توانست موجب بالا رفتن سطح آگاهی تجار، گسترش تجارت خارجی، صدور کالای بیشتر و توسعه اقتصادی منطقه شود.

کتابنامه

- تهران: رسانش نوین.
- کرزن، جورج ناتانیل. (۱۳۸۰). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحیدمازندرانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- گروه مؤلفان. (۱۳۷۹). بابل شهر بهارنارنج. تهران: چشمه.
- محبوبی اردکانی، حسین. (۱۳۷۰). تاریخ مؤسسات تمدنی در ایران. تهران: دانشگاه تهران.
- محمدی زاوله، محمد و یونس عباسی. (۱۳۹۲). «تاریخ آموزش حسابداری در ایران». همایش حسابداری ایران. دوره ۱۱. <http://confnews.um.ac.ir>.
- مهجوری، اسماعیل. (۱۳۴۵). تاریخ مازندران. ج ۲. ساری: اثر.
- نوری، مصطفی. (۱۳۸۹). اسناد مازندران در دوره رضاشاه (مجلس ششم تا دوازدهم شورای ملی). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- نیایی، جعفر. (۱۳۷۹). بابل شهر زیبای مازندران. تهران: رام‌رنگ.
- تهران: رسانش نوین.
- حسن نژاد، زمانه. (۱۳۹۳). «تکامل نهاد بازرگانی مازندران». پایگاه اینترنتی تاریخ محلی: <http://www.localhistory.ir>.
- رحیمی، امیرعلی و فیض‌الله بوشاسب گوشه و سیدعلیرضا ابطحی. (۱۳۹۵). «بررسی تحولات آموزشی و فرهنگی مازندران در دوره پهلوی اول». فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه تاریخ. سال یازدهم. شماره ۴۲. ص ۵۶-۳۱.
- شجاعی دیوکلائی، سیدحسن. (۱۳۹۶). «سازماندهی اقتصاد تجاری ایران در عصر پهلوی اول ۱۳۰۳ تا ۱۳۰۹ش». دوفصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام. سال هشتم. شماره چهاردهم. ص ۹۱-۱۲۲.
- صفی‌نژاد، مهدی با همکاری بهمن صفی‌نژاد. (۱۳۹۰). پیش‌کسوتان فرهنگی ایران (پس از اسلام). بی‌جا: اسحاق.
- عیسوی، چارلز. (۱۳۶۹). تاریخ اقتصادی ایران در عصر قاجار. ترجمه یعقوب آژند. تهران: نشر گستره.
- فوران، جان. (۱۳۸۲). تاریخ تحولات اجتماعی ایران. ترجمه احمد تدین. تهران: رسا.
- قلی‌پور گودرزی، شهرام و یوسف الهی. (۱۳۹۳). تاریخ آموزش و پرورش بابل و بندپی.

اسناد

ساکما، درخواست حاکم مازندران برای دریافت نظام‌نامه مدرسه تجاری در بارفروش و پاسخ وزارت معارف، ۱۳۰۷/۱۰/۱۶، شماره بازبایی: ۲۹۳۰۰۰۰۰۵۶

**The Quarterly Journal of
History and Archaeology of
Mazandaran**

Vol.1, No.1, Spring 2020

